

LEV NIKOLAYEVICH GUMILYOVNING “QADIMGI TURKLAR” ASARIDA KO‘KTURKLAR YODGORLIKLARI XUSUSIDA

Yuldosheva Feruza Yashin qizi

BuxDu Etnografiya, Etnologiya va antropologiya 2-bosqich magistranti

yuldosheva@gmail.com

***Annotatsiya:** Turkiy xalqlarning kelib chiqishi va tarixi ustida ko‘plab olimlar o‘z ilmiy izlanishlarini olib borganlar shulardan biri Lev Nikolayevich Gumilyovdir. U etnolog, turkolog, tarix fanlari doktori, professor, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasi a‘zosi sifatida faoliyat yuritgan. L.N. Gumilyov o‘zining “Qadimgi Turkklar” asari orqali turkiy xalqlarning etnik tarixini yoritgan. Bu ma’lumotlardan foydalanib ushbu maqolada ko‘kturklarning yozma yodgorliklari Kultegin, Bilkaqoon, o‘rxun matnlari, To‘nyuquq bitigi, O‘ngin bitigtoshi haqida so‘z yuritiladi. Kultegin bitiktoshi matnida moziyga chekinish, beklar va xalqqa o‘git hamda umuman matnlarning kichigi va ulug‘ining dastur xususiyatiga egaligi ana shular bilan izohlanadi. Bu matn Kultegin o‘limidan 14 yil oldin tayyorlangan bo‘lib, unga Kulteginga tegishli qabrtosh bitigi qo‘shilgan, xolos. Matnning o‘ziga qayta ishlanmaydigan bir badiiy asar sifatida qaralgan bo‘lsa kerak. Bundan shuni bilish mumkinki, xalqqa murojaat Bilkaqoonga yaxshi samara keltirdi: u xalq orasida shuhrat qozondi, aks holda matn toshga o‘yib abadiylashtirishdan oldin yangilanardi va to‘ldirilardi.*

***Kalit so‘zlar:** Ko‘kturk, kultegin, Bilkaqoon, o‘rxun matnlari, To‘nyuquq bitigi, O‘ngin bitigtoshi, Buzg‘ola, toxarlar*

Abstract: Many scientists have conducted their scientific research on the origin and history of Turkic peoples, one of them is Lev Nikolayevich Gumilyov. He worked as an ethnologist, Turkologist, doctor of historical sciences, professor, member of the Russian Academy of Natural Sciences. L. N. Gumilyov covered the ethnic history of

Turkic peoples through his work "Ancient Turks". Using this information, this article talks about the written monuments of the Kokturks, Kultegin, Bilkaqoon, Orhun texts, Tonyuquq inscription, Ongin epitaph. 's program feature is explained by these. This text was prepared 14 years before Kultegin's death, and only a tombstone inscription belonging to Kultegin was added to it. The text itself must have been viewed as an unedited work of art. From this it can be seen that the appeal to the people benefited Bilkaqoon: he gained popularity among the people, otherwise the text would have been updated and supplemented before being immortalized in stone.

Key words: Ko'kturk, kultegin, Bilgaqoon, Orkhon texts, Tonyuguq bitig, Ongin bitigtoshi, Buzgola, Tokhalar

Maqola xalqaro IMRAD talablari asosida ya'ni 1) *kirish*, 2) *Adabiyotlar tahlili va metodlar*, 3) *Muhokama*, 4) *natijalar*, 5) *xulosa va bibliografiya (References)* qabul qilinadi.

KIRISH.

O'z tarixini bilmay va unga muayyan munosabatda bo'lmay, muayyan madaniyat rivoji haqida hech qanday gap bo'lishi mumkin emas. Tarixda yil sanog'ining boshlanishi, etnogenez jarayoni tarixi boshlanganligini anglatadi, ya'ni ana shu sanadan o'sha xalqning mavjudligi boshlanadi; ungacha bo'lib o'tgan barcha hodisalar mazkur xalq uchun tarixidan oldingi hisoblanadi. Turkiy xalqlar ham o'z tarixlarini juda qadim zamonlarga borib taqaydilar. Bu haqida taniqli etnograf olim Lev Nikolayevich Gumilyov o'zining "Qadimgi turklar" asarida batafsil bayon etgan.

L.N Gumilyov 1912yil 1 oktabrda, Sankt-Peterburgning Sarskoye-Selo shahrida "Ikki taniqli rus shoiri Nikolay Gumilyov va Anna Axmatova oilasida dunyoga keladi. U ona tomondan tatar xoni Axmat xonga borib taqaladi.

L.N Gumilyovning ilmga bo'lgan tashnaligi ayniqsa, turkiylar tarixiga bo'lgan qiziqishi (onasi tomirida turkiy qon bo'lganligi ta'sirida bo'lsa kerak), uzoq va mashaqqatli mehnat-u izlanishlar Lev Gumilyov nomini dunyo ilm ahli tomonidan tan olingan zukko tarixshunos timsoliga aylantirdi. Olim o'zining " Qadimgi turklar"

asarida ko'kturk yodgorliklari to'g'risidagi ma'lumotlar keltirgan bo'lib, bu ma'lumotlar "Ko'kturklar o'zlari haqida" deb atalgan bobda yoritilgan.

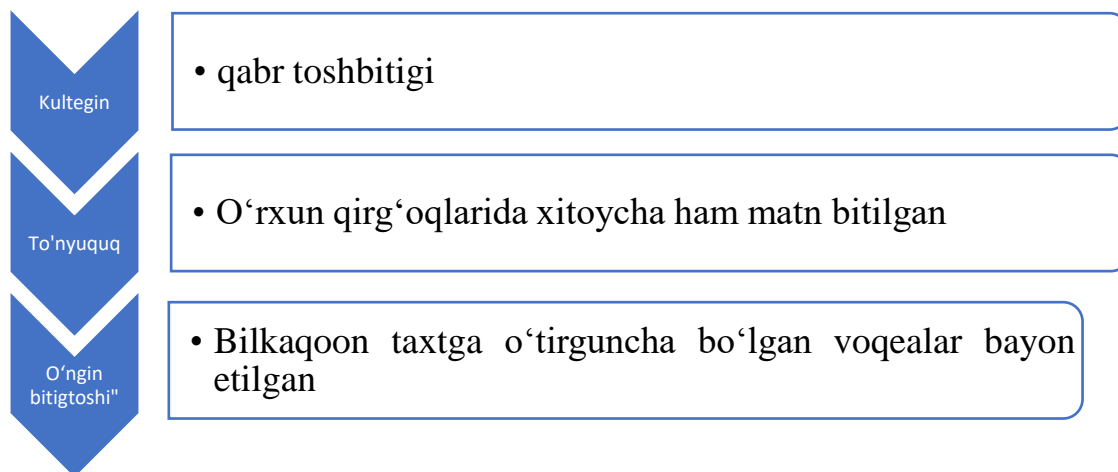
ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ko'kturklarning bir nechta yodgorliklari mavjud bo'lib, bu yodgorliklarning aksariyati bitiktosh shaklida. Ulardan biri Kultegin yodgorligidir.

Kulteginning yondirilgan jasadi kuli ustiga imperator Syuanszun yo'llagan Xitoy ustalari tomonidan ajoyib yodgorlik o'rnatildi. Bu yodgorlik xarobalari, aytib o'tilganidek 1889 yilda N. M. Yadrinsev tomonidan kashf etildi. 1891 yilda V. V. Radlov tomonidan o'rganildi, turli sayyohlar ziyorat qildi va nihoyat chex arxeologi Yisl tomonidan batafsil tavsiflab berildi. Yisl yodgorlikni 1958 yilda tashkil etilgan Chexoslovakiya va Mo'g'uliston Xalq Respublikasi hamkorligidagi arxeologik ekspedisiya ishida qatnashib o'rgangan edi. 1958 yil ekspedisiyasi yodgorlik tarhini tuzdi va taxminiy tiklash tafsilotini bayon qilib berdi. Inshoot hajmi 80x40 metr bo'lib, sharqdan g'arbga karab cho'zilgan. U darvoza oldiga kelib to'xtaydigan handaq hamda loy devor bilan o'ralgan bo'lib, usti keramit bilan yopilgan va suvoq qilinib, oqlangan. Davroza oldidagi, ikki tomonida bir-biriga qaratilgan ikki qo'chqor marmardan yasalgan. Ular ortida yo'lka va ortikcha namlikni chiqarib yuborish uchun qilingan keramit kuvurli hovuz bor. Uning orqasidagi marmar toshbaqa (xitoylarda mangulik ramzi) ustiga o'sha mashhur bitikli ko'k tosh o'rnatilgan. Arxeologning fikricha, bitikli ko'ktosh atrofi pana qilinib, ustiga keramitli tom qilingan, hatto buning devorlari ham shuvalib, oqlanib qo'yilgan. U yerdan yo'lak to'g'ri ibodatxona tomon boradi, yo'lakning ikki tarafiga mansabdorlar va xizmatkorlarning tabiiy bo'yi balandligida haykallari bo'lib, u guyo faxriy qorovullikni eslatadi. Ibodatxona to'rtburchakli, 10,25x10,25 metr. Oq devorlari yo'l-yo'l qizil rang bilan bo'yalgan, tomi keramitdan bo'lib, chetlari sadaf bilan o'ralgan, devorlarida sopoldan bo'rttirib yasalgan ajdarlar tasviri bo'lgan. Imorat ichida qurbonlik qilish o'rni, o'choq hamda Kultegin bilan xotining marmar haykallari turgan. Kultegin haykalining boshi topildi. U haqiqatga to'la mos keladi: yonoqlari turtib chiqishi, mo'g'ulcha qovoq, to'g'ri past burun va kiyik ko'z Ashina urug'ining irqi haqida hech qanday shubha qoldirmaydi. Boshida

besh qirrali toj, unda lochinga o'xshash bir qushning tasviri ham bor. Kulteginning yuzida xotirjamlik seziladi; san'atkor uni o'limidan so'ng ko'rgan bo'lsa kerak.

NATIJALAR

MUHOKAMA

Ko'kturklarning geografik bilimi ular jangovar hamlalar uyushtirgan makonlardan ko'ra ancha keng bo'lgan. Bu haqida yodgorliklardagi bitiklar darak beradi. O'rta Osiyoni ko'kturklar So'g'daq deganlar: Sirdaryoni Yinju, Buzg'ola o'tagini esa, Temir qopig' - Temir darvoza degan. Katta shaharlar o'z nomi bilan atalgan, masalan, Buxoro. Turklar bilan bevosita chegaradosh bo'lmagan o'lkalardan va qavmlardan nomi tilga olinganlari Kurdan - Shimoliy Turkmanistondagi sahro, toxarlar, tazik - arablar va Purum-Rum (Rim), ya'ni Vizantiya imperiyasi. Keng doirali geografik tushunchalarni ko'kturklar Birinchi xoqonlik turkutlaridan meros olganlar. Garchi G'arbiy o'lkalar bilan turklar bog'lanishi uzilib qolgan bo'lsa ham, u haqdagi bilimlar bo'yicha meros to'planib borgan, ya'ni turk madaniyatining o'sib borishi sodir bo'lgan.

XULOSA

Har bir xalq o'z tarixini olis moziyga taqashni va qadimiyroq ekanligini isbotlashga harakat qiladi. Xususan, turklar ham o'zlarining mavjudligini olam ibtidosidan boshlaydi. Buni biz Kultegin bitigidan ham bilishimiz mumkin:

Kultegin bitigi tarixiy chekinish bilan boshlanadi: "Yuqorida ko'k osmon, pastda bo'z yer yaratilganda (yoki paydo bo'lganda), ikkisining o'rtasida inson bolasi yaratilgan (yoki paydo bo'lgan). Inson bolasi ustidan mening bobolarim Bumin hoqon,

Istamin hoqon (taxta) o'tirganlar". Shunday qilib, olamning boshlanishi VI asr boshlari hisoblanadi. Demak, ularning naznida olam bor-yo'g'i 200 yildan beri mavjud. Bu o'rinda avvalo shuni ta'kidlash kerakki, Markaziy Osiyoda xun an'analari uzilib qolgan edi. Xuddi Chingizxon mo'g'ullari turklar haqida hech narsa bilmaganlari kabi, turklar o'z ajdodlari bo'lmish xunlar haqida hech narsa bilmas edi. Agar biz ikki marta yuz bergan an'analari uzilishini nazardan soqit qilsak, Markaziy Osiyo tarixini tushunishimiz mushkul bo'ladi: bular Xunnu bilan turk xoqonliklari orasida va turk xoqonliklari bilan Chingizxon imperiyasi orasidagi uzilishlardir. Oraliqlarida xira bir davrlar bor. Mana shu davrlarni o'rganib chuqurroq bayon etish tarixchilar uchun muhim vazifalardandir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гумилёв Л.Н. "Қадимги Турклар" Т."Фан" нашрети 2007 бет 353
2. Вагин Е. Материалы для биографии Н.С. Гумилева // Russica-81: Литературный сборник / Под ред. А. Сумеркина. Нью-Йорк: Russica Publishers, Inc, 1982. С. 361-378.
3. Купцова М.Ю. — К историософским исканиям позднего Гумилева: конфликт старого и нового миропорядка в "Звездном ужасе" // Litera. – 2022. – № 7. – С. 47 - 59.
4. Оцуп Н.А. Николай Гумилев. Жизнь и творчество. СПб.: Logos, 1995. 198 с.
5. Кляшторный С. Г. Қадимги туркий руник ёдгорликлар Ўрта Осиё тарихи бўйича манба сифатида. М., 1964; бет 15